

ПРОФЕСІЙНЕ СУДЖЕННЯ БУХГАЛТЕРА: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Узагальнено досвід застосування професійного судження в країнах з ринковою економікою; виявлено можливі наслідки та шляхи зменшення негативного впливу застосування професійного судження українськими бухгалтерами

Постановка проблеми. Введення в дію нормативних документів, які регулюють ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності (Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку) в багатьох аспектах докорінно змінило зміст роботи бухгалтера. Оскільки в результаті реформування українського обліку, останній повинен відповідати положенням МСФЗ, змінюється і порядок його регулювання, який передбачає відхід від облікового процесу, жорстко регламентованого інструкціями, до його варіативного наповнення.

Регулювання бухгалтерського обліку, прийняте в економічно розвинутих країнах, передбачає роль держави в обґрунтуванні концептуальних основ ведення обліку та формування фінансової звітності. Однак, керуючись лише задекларованими принципами, український бухгалтер не завжди є підготовленим для самостійного вирішення, що слід робити в тій чи іншій конкретній ситуації. Тому однією з особливих змін є необхідність застосування професійного судження, якість якого, в свою чергу, залежить від професіонального та етичного рівня бухгалтера.

Проблема реальності бухгалтерської звітності стала актуальною не тільки сьогодні. Спроби приховування господарських фактів, майнового стану та зобов'язань підприємства існували завжди. Проте в умовах недосконалості методології бухгалтерського обліку, протиріч у законодавстві та великої кількості питань, які залишають на професійне судження бухгалтера, яке в багатьох країнах нерозривно пов'язує з поняттям “креативний облік”, як ніколи існує значна ймовірність того, що викривлення

звітності залишаться непомітними.

Аналіз досліджень. Застосування професійного судження та проблеми існування “креативного обліку” досліджували Дж. Блейк, Р. Бонд., С. Гоурторпе, Я. Гріффітс, Дж. Даудс, П.М. Дечоу, О. Аамат, В.В. Ковальов, М. Метьюс, К. Нейзер, Е. Оліверас, М. Перера, О.М. Петрук; К. Розензвайг, Д.Дж. Скіннер, Т. Сміт, М. Фішер. Питання викривлення бухгалтером інформації фінансової звітності піднімали в наукових працях проф. С.М. Бичкова, проф. Ф.Ф. Бутинець, проф. Я.В. Соколов, Ю.І. Акуліч, С.А. Звягин, О.Н. Філатова.

Мета дослідження – на підставі узагальнення досвіду застосування професійного судження в країнах з ринковою економікою виявити можливі наслідки та шляхи зменшення негативного впливу застосування українськими бухгалтерами професійного судження.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні протягом трьох поколінь обліковий процес регламентувався суворими положеннями та інструкціями. Сьогодні, з розширенням рамок регулювання роботи облікового працівника, наявності альтернативних способів ведення бухгалтерського обліку, необхідним є забезпечення достовірної інформації про фінансовий стан і результати господарської діяльності підприємства. На спроможність американського бухгалтера сформувати професійне судження та нести відповідальність за його якість впливають багато факторів, серед яких і особливості менталітету, відмінність підходів до навчання студентів економічних спеціальностей, де основна увага приділяється аналізу проблемних питань, визначенню правильності здійснення того або іншого вчинку з точки зору етичних і моральних норм поведінки тощо.

Абсолютне дотримання детальних правил бухгалтерами при веденні бухгалтерського обліку та виключення аспекту професійного судження є неприпустимим для англо-американської облікової моделі, оскільки професійне судження вважається важливим для професії. Там домінуючою є наступна позиція. За умов наявності широких законодавчо визначених норм та облікових правил дотримання концепції “достовірного та справедливого” представлення (“true and fair view”) з урахуванням превалювання економічної сутності над юридичною формою для бухгалтера є професійним і моральним обов’язком. З такої точки зору масштаби застосування та якість професійного судження залежить від етичної позиції бухгалтера.

“Бухгалтер, – пише В. Кожин, – не просто відображає фінансово-господарські операції суворо на основі їх підтверджуючих документів: при відображенні операцій необхідно орієнтуватися на економічну сутність здійснюваних операцій, а не на їх правову форму. Робити якісні та професійні “судження” стосовно інтерпретації економічної діяльності на основі зрозумілих і чітких принципів – ось головна якість бухгалтера-професіонала за кордоном” [8, с. 48-51]. Зближення національних

П(С)БО та МСФЗ для більшості вітчизняних бухгалтерів виявилось досить складним, у зв’язку з тим, що супроводжується знищенням вікових традицій та не враховує особливості менталітету українського бухгалтера.

Як показує практика краху компаній в США, так звані “незалежні аудитори” не тільки не виявляють фальсифікації фінансової звітності, але й допомагають її приховувати. На жаль, з реформуванням до української облікової практики перенесено недоліки західної системи контролю, і, як наслідок, маємо суцільну фальсифікацію звітності в державі.

Дослідження, проведене “Хьюрон Консалтинг Груп” (Huron Consulting Group), свідчить про те, що після незначного зниження в 2003 р., в 2004 р кількість випадків виправлення помилок в фінансовій звітності, представленої в Комісію з цінних паперів і фондових бірж США, різко зросла і досягла рекордного за останні роки значення – 414, що на 28% більше, ніж попереднього року (рис. 1).

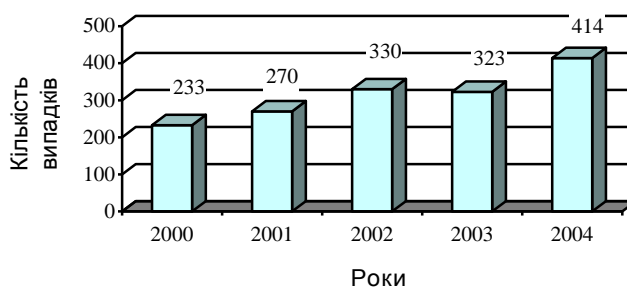

Рис. 1. Динаміка представлення фінансової звітності з порушеннями в Комісію з цінних паперів і фондових бірж США [Джерело: за матеріалами [4, с. 9]].

Разом з тим, намітилася тенденція зростання кількості випадків недотримання бухгалтерами норм стандартів та інших регулюючих документів стосовно порядку визнання доходу та недостовірного відображення нерозподіленого прибутку і, відповідно, неправильних розрахунків дивідендів (рис. 2).

Як видно з рис. 1-2, система бухгалтерського обліку в США, яка передбачає застосування професійного судження, має ряд

недоліків, зокрема, високий рівень викривлення фінансової звітності.

Ідеї регулювання бухгалтерського обліку на основі застосування бухгалтером професійного судження суворо критикувалися. “Найновіші “наукові відкриття” Американського інституту бухгалтерів, – писав ще у 1948 р. А. Головцов, – є показниками того рівня, на якому знаходиться буржуазна облікова наука. Всі ці “відкриття” повністю спрямовані на охорону інтересів

капіталістичних монополій шляхом вуалювання і фальсифікації балансів. Вони не мають нічого

спільного з дійсно науковою розробкою проблем обліку” [5, с. 32-36].

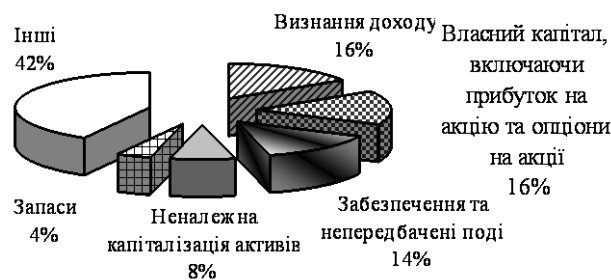

Рис. 2. Структура помилок при складанні фінансової звітності в 2004 р. (США)

[Джерело: за матеріалами [4, с. 9]].

Для більшості українських бухгалтерів нові підходи до ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності є незрозумілими. Бухгалтер виступає не просто реєстратором фактів господарського життя, але особою, від професіоналізму якої (особливо, від обраних ним методів і процедур) залежить фінансовий стан підприємства. Тому однією з головних проблем, які стоять перед практиками, є проблема вибору. Чинні нормативні документи дають можливість вибору тих чи інших процедур ведення бухгалтерського обліку, що повністю суперечить традиції обумовленості та жорсткого дотримання інструкцій і положень, яка сформувалася протягом ХХ ст.

Будучи соціально сформованою дисципліною, бухгалтерський облік вже за своєю природою є творчим. Однак, з розподілом права власності та функції управління, а також зі зростанням масштабів діяльності підприємств, для реальних і потенційних інвесторів необхідним є забезпечення належного рівня захисту. З точки зору бухгалтерського обліку принципи та стандарти необхідні для забезпечення визначеного ступеню узгодженості та одноманітності. Разом з тим, дотримання принципів і положень стандартів потребує втручання професійних та правових керуючих норм.

Як зазначив І. Тіллей (I. Tilley), в бухгалтерському обліку, як соціальній дисципліні, не існує незмінних законів та істин [26, с. 287]. Значення бухгалтерським показникам надаються тими, хто складає та

читає фінансову звітність. Однак на практиці рідко зустрічається однакове тлумачення фінансової звітності. Навіть сформульовані законодавчі норми та облікові принципи і правила, можуть трактуватися укладачами звітності та її користувачами по-різному.

Будь-яку можливість виключення відмінностей у поглядах укладачів і користувачів звітності М.Р. Метьюс (Mathews M.R.), М.Х.Б. Перера (Perera M.H.B.) вважають нереальною, що пояснюється появою нескінченного ряду інструкцій для кожної конкретної ситуації в результаті розробки суворо сформульованих правових норм та облікових правил [10, с. 469].

З питанням професійного судження пов'язана проблема існування креативного обліку.

Поняття креативності було введено представниками англо-американської бухгалтерської школи на початку ХХ ст. в ході розробки теорії бухгалтерського обліку в контексті агентської теорії. Введення даного поняття зумовлено певними причинами (рис.3).

Безумовна однозначність у формуванні уявлення про майновий та фінансовий стан підприємства можлива лише у тому випадку, якщо будуть однозначно регламентовані всі можливі господарські операції, оцінка та способи відображення їх в бухгалтерському обліку. Оскільки така ситуація неможлива, завжди залишається свобода дій бухгалтера в тлумаченні сутності господарської операції, визнання,

оцінки та відображення в обліку. Як регулювати все і вся” [7, с. 659].
 зазначив проф. В.В. Ковальов, “неможливо

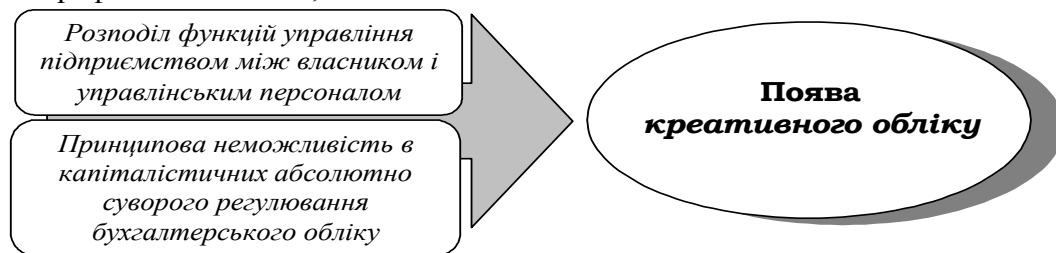

Рис. 3. Фактори, що зумовили появу креативного обліку

М.Р. Метьюс (M.R. Mathews), М.Х.Б. Перера (M.H.B. Perera) серед факторів, які сприяють застосуванню креативного обліку, називають прагнення до самозбереження, неконкретність облікових факторів, розвиток технологій та методів ведення бізнесу, конфлікт між підзвітністю управління та завдання перерозподілу ресурсів [10, с. 459].

Під креативний облік проф. В.В. Ковальов розуміє сукупність операцій облікового характеру, які мають за мету представлення майнового та фінансового стану підприємства в бажаному чи доцільному ракурсі, причому подібне прикрашення не обов'язково знаходиться в межах чинного законодавства та інших регулятивів, і до основних проявів креативного обліку відносить: маніпулювання прибутком; маніпулювання оцінкою активів; створення прихованих резервів; створення позабалансових джерел фінансування [7, с. 659].

Разом з тим, іншої думки стосовно сутності креативного обліку дотримуються О. Амаат (Oriol Amat) та С. Гоуторпе (Catherine Gowthorpe): “креативний облік включає перетворення фінансової звітності, використовуючи альтернативні способи ведення обліку, оцінки та інші процедури, дозволені документами, що регулюють бухгалтерський облік” [15].

У дореволюційному російському обліку подібні креативному обліку процедури мали назву “вуалювання балансу”. Елемент креативності був присутній в обліку протягом всього часу його існування, однак його значимість, цільова направленість і наслідки мали інший характер.

Протягом останнього десятиріччя креативний облік розглядається виключно в

контексті дотримання бухгалтером професійної етики. Амаат О. (Amat O.), Блейк Дж. (Blake J.), Даудс Дж. (Dowds J.) аналізуючи сутність креативного обліку, а також проблеми застосування його на практиці великих підприємств, зосередили увагу саме на етичних питаннях застосування бухгалтерами професійного судження [13].

В ідеалі, різні тлумачення облікової інформації бухгалтером і користувачами звітності існувати не повинні. Сформульовані законодавчі норми та облікові принципи інтерпретуються по-різному. З точки зору бухгалтера, виключити будь-яку можливість розбіжностей у поглядах користувачів і тих, хто складає звітність, нереально. Якщо облікова політика формується з урахуванням принципів бухгалтерського обліку, то креативний облік розглядають як сумнівний або дискусійний підхід (у негативному його прояві), який, як правило, не сумісний з принципом превалюванням сутності над формою.

Нові реалії передбачають, що бухгалтер, з однієї сторони, має право вибору найкращого (за його суб'єктивною думкою) варіанту обліку з альтернативних, а з іншої сторони, бухгалтер повинен враховувати ймовірність вуалювання балансу контрагентами підприємства. Отже, обираючи на власний розсуд варіант обліку фактів господарського життя, альтернативи яких передбачено чинним законодавством, тобто застосовуючи своє професійне судження стосовно невизначених питань, бухгалтер може суттєво впливати на фінансовий результат діяльності, що характерно як для облікової політики, так і для креативного обліку.

Значимо, що на відміну від креативного обліку, облікова політика – це сукупність

рішень суб'єкта господарювання, які, передусім, відповідають законодавству, для такого формування показників фінансової звітності про майно, власний капітал, зобов'язання та результати діяльності, щоб якомога оптимальніше реалізувати положення фінансової політики підприємства. Формуючи облікову політику підприємства, потрібно обов'язково дотримуватися принципу легальності, що забезпечує відсутність порушень положень законодавчо-нормативних актів і принципів бухгалтерського обліку. Відповідно, механізм облікової політики припиняє дію в момент викривлення облікової інформації та фальсифікації звітності.

До визначення сутності креативного обліку в обліково-економічній літературі підходять по-різному, оскільки відсутня єдина чітка позиція щодо його легальності. По-перше, креативний облік – це будь-який підхід до ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, який не відповідає загальноприйнятій практиці або встановленим стандартам і принципам. “Творчий підхід” може розглядатися як позитивний тоді, коли використовується без прямого порушення законодавства для відображення основних тенденцій щодо зміни вартості підприємства та реальної картини стану справ підприємства, особливо за умов, коли законодавством не визначено порядок відображення окремих господарських операцій в бухгалтерському обліку.

По-друге, креативний облік розуміють як процес складання звітності підприємства для найбільш вигідного відображення його діяльності перед акціонерами, інвесторами та іншими зацікавленими особами. За таких умов цей метод відображає скоріше бажаний, ніж фактичний стан результатів діяльності підприємства. Інакше кажучи, основне тлумачення терміну “креативність” має, як правило, негативний відтінок. Досить образно про креативний облік висловився британський вчений Я. Гріффітс (I. Griffiths): “Всі компанії ... здійснюють махінації з прибутком ... Будь-який вартий бухгалтер підтвердить, що це не голослівна заява” [10, с. 457]. Іншими словами, прибуток, показаний у звітності, це завжди,

образно кажучи, “креатура”, тобто творіння топ-менеджерів і бухгалтерів підприємства [7, с. 660].

Не дивлячись на те, що креативний облік виник саме в англо-американській обліковій моделі, у Великобританії існують досить різні підходи до розуміння його сутності.

На підставі емпіричних досліджень проблем застосування креативного обліку Я. Гріффітс (I. Griffiths), з позиції економічного журналіста, відзначив наступне: “цифри, які надаються двічі на рік інвесторам, повністю всі змінені з метою приховування злочинних дій. Це найбільша шахрайська хитрість з часів Троянського коня... До речі, такий обман полягає в гарному смаку. Він є повністю законним. Це креативний облік” [21, с. 1].

Джеймсон М. (Jameson M.), який пише про креативний облік з точки зору практикуючого бухгалтера, аргументує свою позицію наступним чином: “Процес бухгалтерського обліку включає в себе багато ситуацій, де необхідним є формування судження та вирішення спірних моментів стосовно альтернативних підходів до представлення результатів фінансових подій та операцій... така гнучкість надає можливості для маніпуляції, обману та викривлення. Діяльність, що практикується не дуже добросовісними представниками облікової професії – відома як “креативний облік” [22, с. 7-8].

Маючи досвід роботи інвестиційним аналітиком Т. Сміт (T. Smith) в своїй публікації акцентує увагу на тому, що “видиме зростання прибутку в компанії на початку 80-х рр. XX ст. стало в більшій мірі результатом бухгалтерського обману, а не геніального економічного зростання” [25, с. 4]. В праці викладені основні прийоми, що застосовувалися, а також наведені реальні приклади зловживань можливістю застосування професійного судження.

З теоретичної точки зору К. Нейзер (K. Naser) пропонує власне визначення креативного обліку, під яким розуміє трансформацію реальних показників фінансової звітності в показники, які бажають надати укладачі звітності, використовуючи у

власних інтересах існуючі правила та / або ігноруючи деякі з них або навіть всі [25, с. 2]. Науковець вбачає в системі бухгалтерського обліку англосаксонських країн, через дозволу свободу вибору, особливу схильність до таких маніпуляцій.

Таким чином, можна виділити наступні характерні ознаки, властиві чотирьом вище наведеним підходам до розуміння сутності креативного обліку: по-перше, визнання всеохоплюючої дії креативного обліку; по-друге, визначення сутності креативного обліку як оманливої та небажаної практики бухгалтерського обліку.

У ході дослідження ставлення студентів і бухгалтерів до креативного обліку в США, проведеного М. Фішером (M. Fischer) та К. Розензвайгем (K. Rosenzweig) виявлено, що студенти старших курсів бухгалтерських спеціальностей більш критично порівняно з практикуючими бухгалтерами ставляться до маніпулювання (викривлення) господарських операцій, в той час як бухгалтерів більше, ніж студентів, непокоїть недотримання бухгалтерських правил [19, с. 444].

Креативний облік є справжнім випробуванням для бухгалтерської професії. Дана проблема є міжнародною, причому для англо-американської облікової моделі характерним є питання формування облікової політики, в той час як маніпуляції господарськими операціями властиві континентальному обліку [13].

Систему свідомого використання облікових принципів заради досягнення власних цілей в світовій практиці називають креативним обліком. Це поняття виникло ще в XIX ст. і спочатку означало вимушену бухгалтерську „творчість” у питаннях, які зовсім не врегульовані; вже пізніше стало розповсюджуватися і на випадки використання бухгалтерського обліку в корисливих цілях.

Потенціал для професійного судження міститься в основному в таких областях: гнучкість регулювання, відсутність (недостатність) регулювання, часова узгодженість визначених господарських операцій, використання фіктивних операцій, рекласифікація та неправильне представлення

фінансових показників [23, с. 154]. Для зменшення негативних результатів застосування професійного судження слід акцентувати особливу увагу на зазначених аспектах.

“Творчий” підхід до інтерпретації бухгалтером таких понять як “достовірність”, “ймовірність”, “економічна вигода” можуть вплинути не тільки на показники фінансової звітності, а й на інші сфери функціонування підприємства. Окремі аналітики схильні до визнання майже абсолютної “гнучкості” англо-британської облікової моделі. М.Р. Метьюс та М.Х.Б. Перера наголошують на тому, що “практично кожна статтю балансу та звіту про прибутки та збитки можна представити так, щоб отримати бажаний результат” [10, с. 463]. Широкого розповсюдження в усьому світі отримало вартісне маніпулювання витратами. Зокрема, британські аналітики, констатують всебічну масштабність цього феномену і зазначають, що немає такої іншої області в бухгалтерському обліку, яка б надавала більше можливостей для суб’єктивності судження та креативного обліку, ніж оцінка запасів і незавершеного виробництва [18].

Вважаємо, що креативний облік доцільно розглядати з двох позицій: з одного боку, позитивна сторона включає формування та застосування облікової політики в межах чинного законодавства; з іншого, креативний облік набуває негативного значення з моменту використання його з метою навмисного викривлення інформації про результати діяльності та фінансовий стан підприємства шляхом вуалювання та фальсифікації звітності.

Наскільки прояви креативного обліку є проблемним питанням для бухгалтерів та аудиторів провідних консалтингових компаній Нової Зеландії показало опитування, результати якого представлені на рис. 4.

Зауважимо, що лише 7% опитаних місцевих аудиторів і бухгалтерів погодилися з тим, що креативний облік є суттєвою проблемою. Зміни в підходах до ведення бухгалтерського обліку в компаніях відбувалося під впливом багатьох факторів, серед яких більшість респондентів відзначили шість (рис. 5).

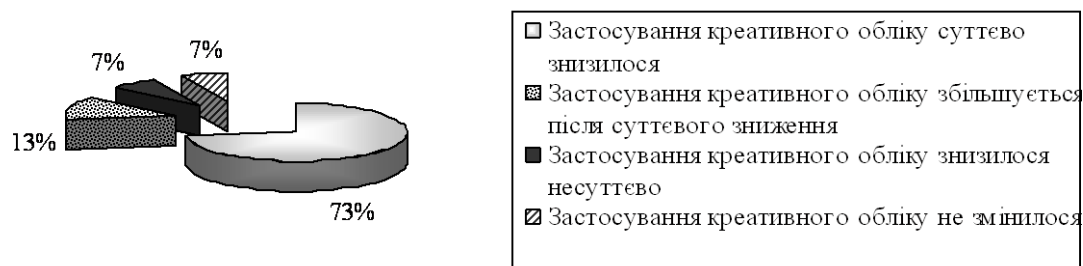

Рис. 4. Результати опитування аудиторів і бухгалтерів Нової Зеландії стосовно тенденції в застосуванні прийомів креативного обліку [Джерело: власна розробка на основі матеріалів [13]].

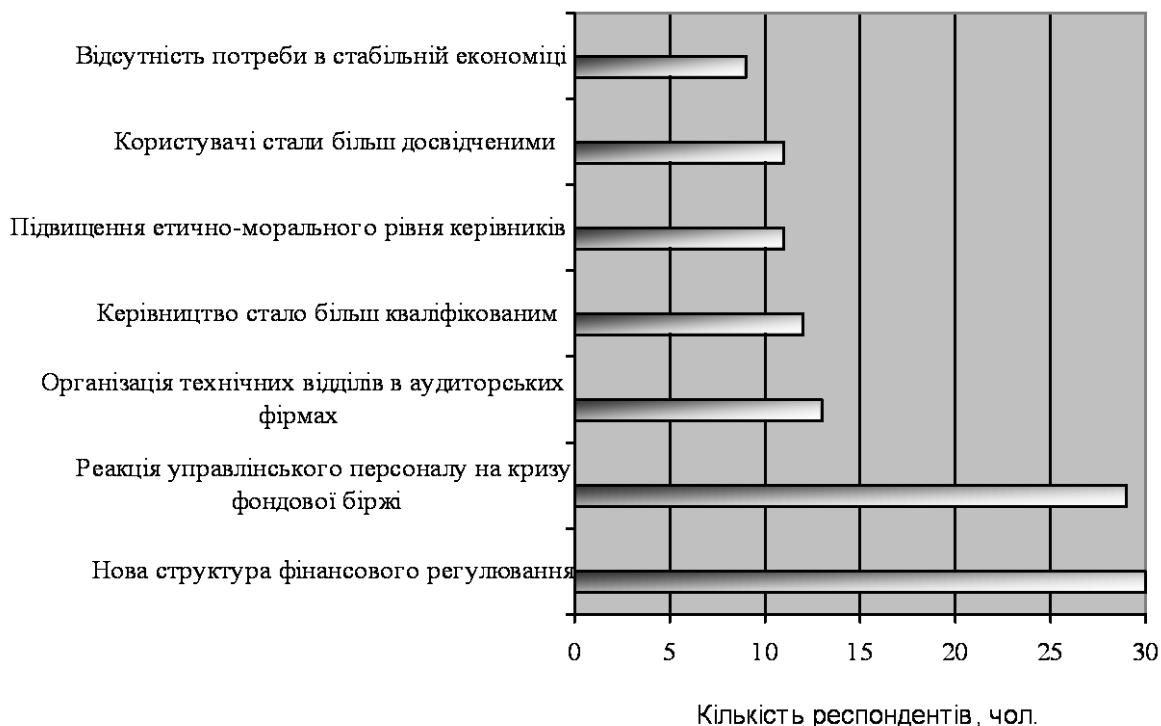

Рис. 5. Причини зменшення випадків застосування прийомів креативного обліку в Новій Зеландії [Джерело: за матеріалами [13]].

Таким чином, в Новій Зеландії креативний облік і його наслідки намагаються контролювати через державну політику, зокрема, шляхом інституціональної зміни регулювання бухгалтерського обліку та введенням в дію нових нормативних документів.

В 1995 р. Ф. Леунг (F. Leung) та Б. Купер (B. Cooper) провели опитування 1,5 тис. бухгалтерів Австралії, в результаті якого визначено три найбільш часто згадувані етичні проблеми, так чи інакше пов'язані із застосуванням професійного судження бухгалтерами: конфлікт інтересів назвали 51,9 % опитаних; маніпулювання показниками фінансової звітності – 50,1%; ухилення від сплати податків – 46,8 % [24, с. 28-33].

Результати опитування аудиторів і професійних бухгалтерів стосовно креативного обліку проводилися також в середині 90-х рр. у Великобританії та Іспанії (рис. 6).

В Іспанії питання застосування професійного судження постало перед бухгалтерами в 1990 р., що вказує на незначний досвід вирішення даної проблеми. Разом з тим, дослідження, проведені М.А. Гарсія Бенау (M.A. Garcia Benau) та К. Хамфрей (C. Humphrey) в 1992 р., дають підставу стверджувати, що представлена фінансова звітність не містила суттєвих ознак викривлення [20, с. 313].

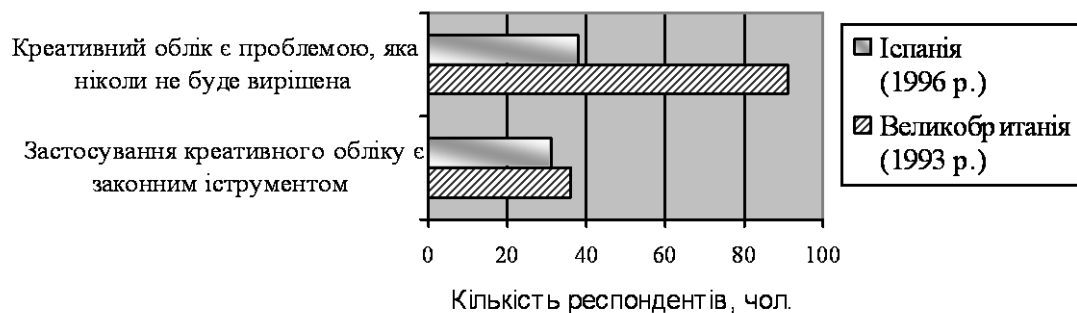

Рис. 6. Результати опитування аудиторів та професійних бухгалтерів з питань сутності креативного обліку Джерело: за матеріалами [14], [25].

Разом з тим, питання взаємозв'язку професійного судження бухгалтера та виявлення і профілактики правопорушень, пов'язаних з викривленням і фальсифікацією бухгалтерської звітної інформації, є недостатньо дослідженим у вітчизняній економічній літературі.

Викривлення інформації бухгалтерами розглядали в своїх працях науковці ще наприкінці XIX ст. Р. Годдард у 1889 р. стверджував, що дев'ять з десяти випадків крадіжок відбувається за вини бухгалтерів, а А.Т. Ватсон, відмічаючи психологічну нестійкість людей, зазначив 11 найбільш типових злочинів людей бухгалтерської професії: 1) не оприбутковуються цінності, перш за все грошові; 2) документи оформляються не тим днем; 3) штучне завищення залишків по грошових (каса) і матеріальних рахунках; 4) завищення підсумків за платіжними відомостями; 5) завищується зарплата "друзям" бухгалтера; 6) виписуються гроші на підставні особи ("мертві душі"); 7) завищуються ціни за

домовленістю з постачальниками; 8) фіктивне кредитування рахунків Каси і відображення фіктивної кредиторської заборгованості; 9) сплата завищених комісійних і розподіл їх з отримувачами; 10) підробка документів, як правило, чеків; 11) оплата декілька разів одного і того самого документа (або його різноманітних екземплярів) [11, с. 199].

Вуалювання в обліку детально розглядалося німецьким вченим І.Ф. Шерром, фальсифікацію як більш широке поняття розглядали в своїх працях англійські аудитори ще на початку XX-го століття. Більш того, вже тоді вважалося, що приховування прибутку та фальсифікація є звичайною та невід'ємною складовою бухгалтерської практики в економічно розвинутих країнах.

Методику виявлення викривлень, які здійснювали бухгалтери, розглядав А.Т. Ватсон. Використовуючи формули В.Ф. Фостера і Л.Р. Діксі, вчений виділив три види фальсифікації обліку, кожен з яких обумовлений певною метою.

Таблиця 1. Види фальсифікації обліку за А.Т. Ватсоном

Ситуація		Тлумачення ситуації	Вид викривлення
A – П > Н	В активі показано більше засобів, ніж є насправді	Означає, що матеріально відповідальні особи здійснили крадіжку, яка могла бути у власника, у іншої матеріально відповідальної особи або у сторонніх осіб, наприклад у покупців	Приховування
K > Н	Сума капіталу завищена	Виникає з метою прикрашання реального стану (наприклад, бажання підвищити курс акцій)	Вуалювання
K < Н	Сума капіталу занижена	Передбачає, що відображений в балансі стан кращий за реальний (наприклад, з метою зменшення суми податкових платежів)	

Умовні позначення: А – актив; П – пасив; Н – реальна величина. Джерело: за матеріалами [11, с. 197].

Проблеми правдивості та реальності бухгалтерського балансу були актуальними

протягом всього часу існування подвійного запису. Ще в 1926 р. професор І.Ф. Шерр відмітив необхідність “пролити світло на таємниці балансових майстрів, які ставлять собі за завдання, звичайно, в силу різних мотивів представити в кращому або гіршому світлі становище, стан та розміри майна підприємства та доходність останнього” [12]. Сьогодні недосконалість методології бухгалтерського обліку, протиріччя у законодавстві дозволяють викривленням звітності залишатися непоміченими.

За сучасних умов мотиви для викривлення бухгалтерської звітності оцінити досить складно. Свобода бухгалтера у виборі способів ведення обліку може призвести до край негативно-наслідків. У сучасних умовах удосконалюються способи, характер, заплутаність і витонченість злочинів в економічній сфері зі зростаючою тенденцією участі у них бухгалтерів, які мають високі інтелектуальні здібності та науковий потенціал. Якщо раніше бухгалтери здійснювали правопорушення, пов’язані з нестачами, розтратами та розкраданнями товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів та інших видів майна, то найбільш розповсюдженими у наш час є злочини, що здійснюються за допомогою викривлення бухгалтерської звітності.

Ґрунтуючись на даних проведеного дослідження С.А. Звягін, робить висновок, що факти навмисного викривлення звітності, залишають свого роду “сліди” хоча б на одному з

трьох рівнів інформації: на верхньому рівні – необґрунтовані записи у бухгалтерській звітності; середньому – необґрунтовані записи на рахунках синтетичного і аналітичного обліку; нижчому – необґрунтовані записи у первинних і зведених бухгалтерських документах (у тому числі у звітах структурних підрозділів) [6, с. 26].

Для того, щоб усунути ризики невиявлення істотних відхилень вважаємо доцільним розглянути класифікацію викривлень в бухгалтерському обліку та розкрити механізм їх здійснення (рис. 7).

Розглянемо детальніше викривлення фінансової звітності, що здійснюються навмисно. Навмисні викривлення, передусім, є засобом ділової політики підприємств, в тому числі акціонерних товариств. Складовою частиною загальної ділової політики акціонерних товариств вважають “балансову політику”, під якою в даному випадку розуміється свідомий вплив на форму і зміст балансів, що надаються користувачам. Загальновідомо, що існують мотиви, обумовлені господарськими причинами та завданнями, які, в свою чергу, спонукають керівників акціонерних товариств вести політику, направлену на викривлення показників стану майна товариства та результатів фінансово-господарської діяльності.

Два найбільш розповсюджених види навмисного викривлення фінансової звітності, вуалювання та фальсифікація, виникли майже одночасно з появою самої звітності.

Рис. 7. Класифікація викривлень фінансової звітності Джерело: [3, с. 30-35].

Вуалювання балансу означає позбавлення його конкретності та визначеності, внаслідок чого складається можливість отримання висновків, що суперечать дійсності [3, с. 32]; навмисне викривлення окремих статей активу чи пасиву балансу, що не впливає на величину валюти балансу, з метою покращання чи погіршення фінансового стану підприємства [6, с. 29]. Це дозволяє приховати негативні моменти господарської діяльності підприємство чи ускладнює їх виявлення. Наприклад, небажання показати негативні моменти в процесі виробництва окремих видів продукції призводить до знеособленого обліку витрат виробництва, до відмови від розмежування витрат між різними цехами та іншими місцями їх виникнення, до списання витрат не за дійсним їх призначенням тощо.

Найбільш розповсюдженими прийомами вуалювання балансу є:

– компенсування статей активу і пасиву шляхом неправильного проведення взаємозаліку кредиторської та дебіторської заборгованості;

– поділ статті на складові та приєднання окремих складових інших статей балансу. Даний прийом може використовуватися з метою зменшення суми залишку готівки в касі на звітну дату у випадку перевищення ліміту;

– включення до статті балансу інших, відмінних за економічним змістом сум. Прикладом такого викривлення є відображення в статті активу балансу “Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги: чиста реалізаційна вартість” (ряд. 160) суми заборгованостей як покупців, так і інших видів заборгованості, розміри якої бухгалтер прагне зменшити;

– неправомірне сальдування залишків за статтями інших дебіторів і кредиторів і, як наслідок, коригування реального співвідношення майна підприємства та його заборгованостей;

– використання реорганізаційних процедур (злиття підприємств або їх поглинання) для покращання (погіршення) показників бухгалтерської звітності.

Під фальсифікацією фінансової звітності розуміють: сукупність заходів, які викривляють економічну інформацію (підміна одних показників іншими, створення хибного

уявлення про фінансовий стан підприємства, якісних результатах його діяльності тощо) [3, с. 33]; навмисне викривлення даних статей балансу з метою завищення чи заниження фінансового результату, а також покращання (погіршення) рівня рентабельності [6, с. 30]; сукупність способів, направлених у результаті на викривлення фінансового стану підприємства [1, с. 49].

Як правило, фальсифікація фінансової звітності використовується для залучення інвестицій (збільшення прибутків з метою підвищення інвестиційної привабливості, викривлення даних бухгалтерського балансу, на основі яких розраховуються показники ліквідності та фінансової стійкості).

Виходячи із запропонованого визначення, серед великої кількості прийомів фальсифікації можна виділити наступні: безперервна оцінка окремих статей балансу. Наприклад, завищена оцінка активу та занижена оцінка пасиву дозволяють штучно збільшити розмір прибутку і відповідно збільшити величину власного капіталу, і навпаки. Зменшена оцінка активу і завищена оцінка пасиву штучно знижують прибуток і навіть можуть показати фіктивний збиток; некоректна переоцінка об'єктів основних засобів може застосовуватися для викривлення даних про майно підприємства як у сторону збільшення, так і в сторону зменшення залежно від мети, яка переслідується (наприклад, надання майна під заставу); не включення до балансу окремих сум. Прикладом є невідображення в балансі витрат, понесених протягом звітного періоду, але належних до оплати в майбутньому; включення до активу балансу належних до списання або списаних сум (наприклад, включення до складу активів товарів, термін зберігання яких закінчився); включення до балансу майна, що не належить підприємству на правах власності (наприклад, майна, отриманого в операційну оренду або того, що знаходиться на відповідальному зберіганні); заниження валюти балансу з метою приховування забезпеченості активами зобов'язань перед кредиторами, у тому числі і банками, або завищення величини балансу для приховування своєї неплатоспроможності.

Таким чином, основна різниця між вуалюванням та фальсифікацією фінансової звітності полягає в тому, що вуалювання не спричиняє прямого викривлення фінансового результату або загальної суми балансу. Натомість, фальсифікації дозволяє оперувати великими сумами. Схеми, що використовуються при цьому в більшості випадків є незаконними, а, відповідно, використовуються тільки за наявності кваліфікованого спеціаліста в галузі бухгалтерського обліку, оподаткування та юриспруденції. На практиці прийоми вуалювання зустрічаються у фінансових звітах

значно частіше, ніж фальсифікація. Іноді з метою досягнення бажаного результату підприємства одночасно застосовують декілька прийомів фальсифікації для здійснення однієї фінансової операції. За продуманої схеми організації процесу та вмілого документування операцій фальсифікація практично не підлягає виявленню.

Зуважимо, що не завжди викривлення фінансової звітності знаходиться в компетенції бухгалтера. Викривлення також можуть бути викликані діями та розпорядженнями управлінського персоналу (табл. 2).

Таблиця 2. Результати аналізу фінансової звітності 35 іспанських великих компаній, зареєстрованих на фондовій біржі [Джерело: за матеріалами [15]].

Показник	Рік		
	1999	2000	2001
% компаній, звітність яких правильно складена	60,0	54,3	74,3
Кількість компаній, звітність яких містила викривлені показники прибутку:	14	16	9
– питома вага, %	40,0	45,7	25,7
Показаний прибуток < Реальний прибуток	5	11	7
Показаний прибуток > Реальний прибуток	9	5	2

В 2000-2001 рр., коли іспанська економіка характеризувалася погіршенням економічної кон'юнктури та різким спадом ділової активності, більшість компаній показали значно більші прибутки, ніж отримали. Результати дослідження, наведені в табл. 2, показують прямий вплив економічних перетворень в державі на тенденцію застосування професійного судження бухгалтерів з метою викривлення показників діяльності підприємств.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Звільнитися від необхідності застосування професійного бухгалтерського судження повністю неможливо, оскільки це б означало введення суворого регулювання кожної конкретної ситуації. З метою зменшення негативних наслідків свободи бухгалтера при застосуванні професійного судження, тобто негативних проявів креативного обліку, необхідно конкретизувати визначення, класифікацію облікових елементів, а також порядок визнання, оцінки та відображення їх у фінансовій звітності в Міжнародних стандартах фінансової звітності (IAS/IFRS) та Тлумаченнях (Interpretations), і відповідно, внести зміни до національних П(С)БО, обмежуючи тим самим можливість

різного трактування та підходів до способів ведення бухгалтерського обліку, неоднозначного розкриття інформації про об'єкти обліку в фінансовій звітності.

Розуміння можливих викривлень фінансової звітності, їх важливості та значущості для діяльності підприємства та бухгалтерської професії в цілому, які стали ще більш реальними з наданням бухгалтеру свободи (необхідністю застосування професійного судження) та менш суворим регулюванням бухгалтерського обліку неодмінно мають призвести до змін в регулюванні обліку та зменшенні випадків, де необхідним є використання бухгалтером професійного судження. Як показує досвід багатьох країн, чим більше питань залишаються на розсуд бухгалтера, тим більше випадків неправильно складеної фінансової звітності, вуалювання та фальсифікації звітності.

Подальших досліджень потребує питання впливу концепції “достовірного та справедливого представлення” на стримання або посилення негативних проявів креативного обліку та професійного судження зокрема.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акулич Ю.И. Виды искажений бухгалтерской отчетности // Бухгалтерский учет и анализ. – 2003. – № 5. – С. 47-49.
2. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік в Україні. Міфологія. Частина 2. – Житомир: ЖДТУ, 2003. – 524 с.
3. Бычкова С.М., О.Н. Филатова. Виды искажений в бухгалтерской отчетности // Аудиторские ведомости. – 2001. – № 4. – С. 30-35.
4. Голов С. С миру по нитке // Вестник бухгалтера и аудитора Украины. – 2005. – № 5-6. – С. 8-9.
5. Головцов А. Новейшие “открытия” Американского института бухгалтеров // Бухгалтерский учет. – 1948. – № 11. – С. 32-36.
6. Звягин С.А. Вуалирование и фальсификация бухгалтерской отчетности // Бухгалтерский учет в издательстве и полиграфии – 2005. – № 8 (80) – С. 25-30.
7. Ковалев В.В. Финансовый учет и анализ: концептуальные основы. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 720 с.
8. Кожин В. Международные стандарты финансовой отчетности: мифы и реальность // Финансовый бизнес. – 2001. – № 1. – С. 48-51.
9. Литновская И. Вуалирование и фальсификация финансовых отчетов НКО // <http://bclub.nm.ru/Liter/vualirovanie.htm>.
10. Мэтьюс М.Р., Перера М.Х.Б. Теория бухгалтерского учета: Учебник / Пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 663 с.
11. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: Учебн. пособие для вузов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 628 с.
12. Шерр И.Ф. Бухгалтерия и баланс. – М.: Экономика и жизнь, 1926. – 575 с.
13. Amat O., Blake J., Oliveras E. The struggle against creative accounting: is “true and fair view” part of the problem or part of the solution? // <http://www.econ.upf.edu>.
14. Amat O., Gowthorpe C. Creative Accounting: Nature, Incidence and Ethical Issues // <http://www.econ.upf.edu>.
15. Amat O., Blake J., Dowds J. The Ethics of Creative Accounting // <http://www.econ.upf.edu>.
16. Blake J., Bond R., Amat O. and Oliveras E. The ethics of creative accounting – some Spanish evidence // Business Ethics: A European Review. – 2001. – No. 9 (3). – P. 136-142.
17. Dechow P.M. and Skinner D.J. Creative accounting: reconciling the views of accounting academics, practitioners and regulators // Accounting Horizons. – 2000. – Vol. 14, Issue 2. – P. 235-251.
18. Elliott B., Elliott J. Financial Accounting and Reporting. – Financial Times & Prentice Hall, 2000. – 566 p.
19. Fischer M., Rosenzweig K. Attitudes of students and accounting practitioners concerning the ethical acceptability of earnings management // Journal of Business Ethics. – 1995. – No. 14. – P. 433-444.
20. Garcia Benau M.A., Humphrey C. Beyond the audit expectations gap: learning from the experiences of Britain and Spain // European Accounting Review. – 1992. – No. 1. – P. 303-331.
21. Griffiths I. Creative Accounting. – London: Sidgwick & Jackson, 1986. – 220 p.
22. Jameson M. Practical Guide to Creative Accounting. – London: Kogan Page, 1988. – 120 p.
23. Largay J. Lessons form Enron // Accounting Horizons. – 2002. – Vol. 16, No. 2. – P. 150-160.
24. Leung F., Cooper B. Ethical dilemmas in accountancy practice // Australian Accountant. – 1999. May. – P. 28-33.
25. Naser K. Creative Financial Accounting: Its Nature and Use. – Hemel Hempstead: Prentice Hall, 1993. – 216 p.
26. Smith T. Accounting for Growth. – London: Century Business, 1992. – 168 p.
27. Tilley I. Accounting as a scientific endeavour: Some questions the American theorists tend to leave unanswered // Accounting and Business Research. – 1972. – No. 2. – P. 287-297.

РАБОШУК Аліна Володимирівна – доцент кафедри бухгалтерського обліку і контролю Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- проблеми теорії та практики регулювання бухгалтерського обліку;
- облік в зарубіжних країнах.

–
А.В. Рабошук. Профессиональное суждение бухгалтера: проблемы применения
Обобщен опыт применения профессионального суждения в странах с рыночной экономикой; выявлены возможные последствия и пути уменьшения негативного влияния применения профессионального суждения украинскими бухгалтерами.

*A.V. Raboshuk. Professional judgment of an accountant: problems of usage
Experience of professional judgment usage in the countries with market economy has been summarized; the possible consequences as well as the ways of reducing the negative impact of professional judgment usage by the Ukrainian accountants have been discovered.*